

MAŁGORZATA TRYBUS

Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Nauk Prawnych
e-mail: mtrybus@ur.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3053-3145
DOI: 10.14746/cph.2023.2.6

Kara pozbawienia wolności w protokołach Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP oraz w kodeksie karnym z 1932 r.

Wprowadzenie

Początków stosowania kary pozbawienia wolności rozumianej jako ograniczenie swobody jednostki Juliusz Makarewicz doszukiwał się w utworzeniu przez papieża Klemensa XI w 1703 r. w Rzymie przytułku św. Michała dla nieletnich, poniżej dwudziestego roku życia. W tym przypadku, jak podkreślał, miało miejsce pomieszanie kary z zakładem dla zaniedbanej młodzieży¹. Jednak w większości opracowań nowożytną karę pozbawienia wolności wywodzi się z domów poprawy i domów pracy przymusowej wprowadzonych w Anglii i Holandii w XVI wieku dla żebraków, złodziei, włóczęgów i biedaków². Praca w nich była traktowana jako środek oddziaływania poprawczego³. Przyjmuje się, że w Polsce czasową karą pozbawienia wolności, która pojawiła się w drugiej połowie XV wieku na Mazowszu,

¹ J. Makarewicz, *Prawo karne. Wykład prawoporównawczy*, Lwów 1924, s. 240–241. Jak wskazuje Witold Świda, był to dom poprawczy dla 200 młodocianych przestępców oraz przytułek dla 500 starców obojga płci. Por. W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1982, s. 282.

² S. Śliwiński, *Prawo karne*, Warszawa 1946, s. 442; G.B. Szczygieł [w:] M. Melezini (red.), *System Prawa Karnego*, t. 6: *Kary i środki karne. Poddanie sprawy próbie*, Warszawa 2010, s. 157.

³ W. Świda, *Prawo karne*, s. 281.

była kara więzy stosowana wobec szlachty⁴. Od końca XVII wieku znano karę więzienia mającą charakter hańbiący. Rzadko stosowano ją wobec szlachty, często zaś wobec mieszczan⁵. W okresie, gdy przystępowano do przygotowania kodeksu karnego z 1932 r., kara pozbawienia wolności powszechnie występowała wśród sankcji przewidzianych w ustawodawstwie ówczesnych państw europejskich. Jak stwierdził Makarewicz, była to wówczas kara nowszej daty, znana społeczeństwu wyżej stojącym, zataczająca coraz szersze kręgi i wypierająca inne środki karne⁶. Można nawet stwierdzić, że zajmowała pierwsze miejsce w katalogu form reakcji karnej na przestępstwo⁷.

Celem opracowania jest przedstawienie kształtu kary pozbawienia wolności w pracach Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP, z wykorzystaniem metody historyczno-opisowej, oraz prawnodogmatyczna analiza tej kary w kodeksie Makarewicza. Przy opracowaniu korzystano z protokołów Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP, materiału normatywnego i poglądów doktryny, głównie z czasu obowiązywania kodeksu karnego z 1932 r.

Kara pozbawienia wolności w protokołach Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP

Komisja Kodyfikacyjna II RP została powołana uchwaloną jednogłośnie przez Sejm ustawą z dnia 3 czerwca 1919 r.⁸ Wydział Karny był jednym z dwóch obok Wydziału Cywilnego, na jakie początkowo podzielono Komisję⁹. 12 listopada 1919 r. powołano Prezydium Wydziału Karnego. Prezesem został Franciszek Nowodworski, wiceprezesem Juliusz Makarewicz, zaś sekretarzem Aleksander Mogilnicki, po którego rezygnacji funkcję tę objął Emil S. Rappaport¹⁰. W maju 1920 r. w ramach Wydziału Karnego powołano sekcję prawa karnego i sekcję postępowania karnego. Przewodniczącym sekcji prawa karnego został Makarewicz, wiceprzewodniczącym

⁴ W. Świda wskazuje, że była to raczej odmiana kary cielesnej, ponieważ skazany przetrzymywany był często o chlebie i wodzie w zamknięciu bez zatrudnienia. Por. W. Świda, *Prawo karne*, s. 282.

⁵ J. Bardach, B. Leśniorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 296.

⁶ J. Makarewicz, *Prawo karne...*, s. 240, 242.

⁷ J. Śliwowski, *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1981, s. 6.

⁸ Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. (Dz.U. R.P. Nr 44, poz. 315).

⁹ Szerzej na temat struktury organizacyjnej Komisji Kodyfikacyjnej II RP: L. Górnicki, *Komisja Kodyfikacyjna II RP: pozycja ustrojowa, struktura organizacyjna, podejmowanie decyzji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, no 3948, Prawo CCCXXVIII.

¹⁰ A. Lityński, *Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej*, Katowice 1991, s. 38, 41.

Wacław Makowski, sekretarzem Witold Prądyński¹¹. W latach 1916–1918 zostały przygotowane dwa projekty części ogólnej kodeksu karnego, wcześniejszy w 1916 r. autorstwa Mogilnickiego i Rappaporta, drugi w 1918 r. opracowany przez Edmunda Krzymuskiego. Projekty te nie spotkały się z powszechnym poparciem i ostatecznie prace Wydziału Karnego Komisji prowadzono w oparciu o kwestionariusz programowy do części ogólnej projektu ustawy karnej, który przygotował Makarewicz¹².

Kwestionariusz ten składał się z ośmiu działów. Zagadnieniom środków karnych poświęcony był dział 7 (G). W toku prac odbywających się w styczniu 1920 r., a dotyczących kary pozbawienia wolności, w pierwszej kolejności dyskutowano, czy należy wprowadzić dwa czy trzy typy tej kary. Wiązało się to z udzieleniem odpowiedzi na pytanie nr 26 zawarte w kwestionariuszu Makarewicza. Zwolennikiem wprowadzenia dwóch odrębnych typów – więzienia i aresztu – był autor kwestionariusza. Podobnie wypowiedzieli się: Mogilnicki, Miklaszewski i Makowski. Z kolei Krzymuski, Rappaport, Nowodworski i Prądyński uważali, że należy wprowadzić trzy typy kary pozbawienia wolności: ciężkie więzienie, więzienie i areszt. Makarewicz przedstawił swoje stanowisko w referacie wprowadzającym. Już na wstępie zaakcentował, że „Kara ścieśnienia wolności współczesna traci zdolność stopniowania i tworzenia typów skutkiem odrzucenia całego szeregu środków zaostżenia jej wykonania...”¹³ w postaci chociażby chłosty czy okucia w kajdany, co skutkuje jej ograniczeniem tylko do ścieśnienia wolności¹⁴. Zasugerował, że zróżnicowanie można by uzyskać, stosując system celkowy, który jednak odrzucał, gdyż nie dawał pozytywnych rezultatów¹⁵. Nie wykluczał stosowania obostrzeń w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności w postaci ciemnicy, twardego łóża czy postu o chlebie i wodzie. Jednak, jak zaznaczał, tego rodzaju „zaostżenia” mogły posłużyć do stworzenia co najwyżej dwóch odrębnych typów kar. W jego ocenie nie można było wyodrębnić więcej niż dwóch kar pozbawienia wolności. Tylko dwupodział pozwalał określić między nimi czytelne, wyraźne różnice. Proponował wyróżnienie więzienia, w ramach którego możliwe byłoby oddziaływanie resocjalizacyjne. Chodziło o system progresywny, w tym obowiązek pracy. Druga zaproponowana kara – krótkotrwały areszt – miała się sprowadzać tylko, jak to wówczas ujmowano, do ścieśnienia wolności, bez „podkładu dyscyplinarno-pedagogicznego”. Co ciekawe, w projekcie wstępnym części ogólnej kodeksu, opublikowanym w 1922 r., przewidziana została możliwość

¹¹ L. Górnicki, *Komisja Kodyfikacyjna II RP...*, s. 132.

¹² A. Lityński, *Wydział Karny...*, s. 28; M. Melezini, *Punitowność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003, s. 42.

¹³ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Wydział Karny. Prawo materialne*, t. I, z. I, Lwów 1922, s. 157.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Długie przebywanie w całkowitym osamotnieniu prowadziło często u skazanych do zaburzeń psychicznych.

ograniczenia pożywienia do chleba i wody oraz zastosowania ciemnicy i twardego łoża wobec osoby skazanej na karę więzienia. Jednak podczas czerwcowych obrad w Poznaniu w 1922 r. pojawiły się wątpliwości co do zgodności tych postanowień z art. 98 Konstytucji marcowej z 1921 r., w świetle którego „Kary, połączone z udręczeniami fizycznymi, są niedozwolone i nikt takim karom podlegać nie może”¹⁶. Obostrzenia te ostatecznie nie znalazły się w kodeksie karnym.

Zaproponowany jeszcze w autorskim projekcie kodeksu karnego przez Edmunda Krzymuskiego trójpodział kary pozbawienia wolności (kryminal, więzienie, areszt) miał odpowiadać przyjętemu wówczas trójpodziałowi przestępstw na zbrodnie, występki i wykroczenia. Aleksander Mogilnicki podkreślał, że różne typy kary łączą się z różnymi celami kary. Węzienie ma na cel poprawę, dlatego nie powinno być jego zdaniem krótsze niż rok. Natomiast areszt traktował jako represję o charakterze porządkowym, która powinna być krótkotrwała, do trzech miesięcy. Negatywnie wypowiadał się o podziale więzień na ciężkie i zwyczajne, podkreślając, że jest on nominalny i sprzeciwia się humanitaryzmowi. Emil S. Rappaport przychylił się do stanowiska Krzymuskiego, argumentując wprowadzenie do kodeksu karnego trzech typów kary pozbawienia wolności koniecznością zróżnicowania sposobów wykonywania kary wobec różnych sprawców, wśród których wymieniał: sprawców niepoprawnych, bezwzględnie złośliwych i do gruntu zepsutych oraz przypadkowych i nałogowych, ale poprawnych.

Z kolei Wacław Miklaszewski opowiadał się za dwupodziałem. Uzasadniając swoje stanowisko, wskazywał na tragiczną strukturę więzień w Polsce, brak możliwości ich modernizacji, a także budowy nowych placówek. Zwracał uwagę na istnienie plagi bezrobocia w więzieniach i brak jakichkolwiek różnic między ciężkim więzieniem a zwykłym. Ponadto opowiadał się za różnicowaniem warunków odbywania kary. Franciszek Nowodworski popierał trójpodział Krzymuskiego. Jednocześnie był zdania, że należy wprowadzić trzy rodzaje zakładów karnych: dom aresztu, kryminal oraz więzienie, co pozwoliłoby na racjonalny podział więźniów. Wykonywanie kar, podkreślał, powinno być zróżnicowane pod względem dyscypliny, jakości posiłków, odzieży więziennej i robót. Dyscyplina według jego założeń w kryminale miała być surowsza, posiłki nie mogły być dostarczane z zewnątrz, ponadto miał obowiązywać przymus noszenia odzieży więziennej oraz praca. Odnosząc się do wypowiedzi Miklaszewskiego, wskazał, iż nie można budować systemu kar w kodeksie, opierając go na fundamencie opłakanego stanu polskiego więziennictwa. Wacław Makowski był zwolennikiem wprowadzenia jednej postaci więzienia obok aresztu, zaznaczając, iż nie można uzależniać typów zamknięcia od typów przestępstwa. Podział więzień, jak wskazywał, powinien należeć do polityki penitencjarnej. Witold Prądyński był za wprowadzeniem ciężkich i zwykłych więzień. Podobnie jak Makowski, uważał,

¹⁶ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267).

że podział typów więzienia nie zależy od podziału typów przestępstw. Stanowisko zwolenników trójpodziału przestępstw i kary pozbawienia wolności skrytykował Makarewicz. Wskazał na brak w praktyce różnic między wykonywaniem kary pozbawienia wolności w postaci ciężkiego więzienia a więzienia zwykłego. Odniósł się zwłaszcza do propozycji Krzymuskiego, stwierdzając, że nawet w jego projekcie różnica pomiędzy kryminałem a więzieniem jest „nader nikła” i sprowadza się do pomieszczenia i ubrania. Jak stwierdził, „kwestia munduru więziennego nie może grać tu roli rozstrzygającej, zwłaszcza że więźniowie często sami proszą o odzież więzienną w celu zaoszczędzenia własnego ubrania. Co zaś do pomieszczenia, to więźniowi jest wszystko jedno, jak się zowie zakład więzienny, w którym go osadzono, a częstokroć w wielkim więzieniu nowożytnym jest mu lepiej niż w prymitywnym prowincjonalnym areszcie”¹⁷. Ostatecznie za wprowadzeniem do kodeksu karnego kary aresztu opowiedzieli się wszyscy. Natomiast przeciwko wprowadzeniu dwóch kar więzienia zagłosowało sześciu członków Wydziału Karnego (Makarewicz, Makowski, Miklaszewski, Mogilnicki, Zygmunt Seyda), za głosowały cztery osoby (Krzymuski, Nowodworski, Prądyński, Rappaport).

Warto również zaznaczyć, że w trakcie obrad dotyczących kary pozbawienia wolności dyskutowano nad pytaniem (nr 27) dotyczącym zasadności wprowadzenia osobnego typu kary twierdzy. Kara ta, wzorem kodeksu niemieckiego i rosyjskiego¹⁸, miała być szczególnym typem kary pozbawienia wolności (*custodia honesta*), przewidzianym za tzw. przestępstwa niehańbiące. W ramach referatu wprowadzającego to zagadnienie do dyskusji Makarewicz zaznaczył, że nie ma powodu, aby włączać ten rodzaj kary do prawa polskiego, gdyż uchodzi on za środek karny uprzywilejowany¹⁹ i raczej w nowszym ustawodawstwie rezygnuje się z niego. Jednocześnie postulował uwzględnianie, jak to nazywał, „hańbiących pobudek” działania sprawcy w ramach kar dodatkowych. Jak stwierdził, „o hańbie nie powinien rozstrzygać ani typ przestępstwa, ani rodzaj kary”²⁰. Z Makarewiczem zgodził się Makowski, który proponował zastąpienie tej kary aresztem – według wzoru norweskiego. Tego samego zdania byli Miklaszewski i Seyda, nazywając karę twierdzy przeżytkiem, z którym trzeba zerwać. Za wprowadzeniem tej kary do kodeksu karnego opowiedział się Krzymuski, twierdząc, że powinna być stosowana za wszelkie czyny karygodne, zagrożone karą więzienia lub kryminałem, niezastługujące na piętnowanie i poniżenie²¹. W głosowaniu nad pytaniem nr 27 Krzymuski był jednak przeciwny wprowadzaniu kary twierdzy. Nowodworski, będąc za utrzymaniem tej kary, zaproponował ustawowe

¹⁷ *Komisja Kodyfikacyjna...*, s. 166.

¹⁸ Chodzi o kodeks karny rosyjski z 1903 r. i kodeks karny niemiecki z 1871 r.

¹⁹ Jak wskazywał Makowski, kara twierdzy w praktyce wiązała się z przestępstwami politycznymi lub pojedyńkiem. Był to szczególny rodzaj arystokratycznego pozbawienia wolności.

²⁰ *Komisja Kodyfikacyjna...*, s. 169.

²¹ *Ibidem*, s. 170.

określenie katalogu przestępstw za które miałyby być przewidziana. Podobnie Rapaport, choć wykluczał możliwość wskazywania w kodeksie karnym przestępstw zagrożonych twierdzą, dostrzegając potrzebę przedstawienia ogólnych wskazówek dla sędziego co do jej stosowania. Z kolei Prądzyński uważał za konieczne utrzymanie kary twierdzy w odniesieniu do przestępstw politycznych. Za jej wprowadzeniem opowiadał się też Mogilnicki. Był zdania, że przebywanie w więzieniu w każdym przypadku przez społeczeństwo jest traktowane jako hańba. Z tego powodu, jak wskazywał, należało przyjąć szczególny rodzaj kary niehańbiącej, aby skazani ją odbywający nie byli piętnowani. Ostatecznie kara twierdzy została odrzucona większością (pięciu do czterech) głosów, zgodnie z zaprezentowanym stanowiskiem uczestników posiedzenia.

W projekcie wstępnym części ogólnej z 1922 r. znalazły się tylko dwie kary pozbawienia wolności. Podział na więzienie i areszt został już utrzymany w toku dalszych prac Komisji Kodyfikacyjnej²² i w kodeksie karnym z 1932 r. Pewne modyfikacje, wprowadzone do projektu w redakcji po drugim czytaniu, dotyczyły czasu trwania więzienia. Zarówno dolna, jak i górna granica tej kary została obniżona: dolna początkowo wynosząca 1 rok – do 6 miesięcy, a górna – z 20 do 15 lat²³. Podkreślono też, że jeden typ więzienia zostaje wprowadzony wzorem kodeksu norweskiego i holenderskiego²⁴. Zachowano przewidziane w projekcie wstępnym dożywotnie więzienie. Trzeba przy tym pamiętać, że bardzo duży wpływ na ostateczną wersję kodeksu miał Makarewicz. Świadczy o tym choćby to, że mimo przegłosowania trójpodziału przestępstw na początkowym etapie prac Komisji²⁵ ostatecznie, zgodnie z jego propozycją, w ramach przestępstw wyodrębniono tylko dwie odmiany: zbrodnie i występki. Wykroczenia znalazły się poza kodeksem. Również jego ocena dożywotniego więzienia wpłynęła na formułę, w jakiej zostało ono przyjęte w kodeksie karnym z 1932 r.²⁶ W projektach przewidziano także wzorem ustawodawstwa francuskiego i belgijskiego możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary na okres od 2 do 5 lat oraz warunkowego zwolnienia, również w przypadku dożywotniego więzienia.

²² Pomijając projekty nieurzędowe, w toku prac Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej powstało łącznie pięć wersji projektu części ogólnej. Szerzej: A. Lityński, *Wydział Karny...*, s. 124.

²³ Por. *Projekt Kodeksu Karnego w redakcji przyjętej po drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P. Uzasadnienie części ogólnej. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego*, t. V, z. 3, Warszawa 1930.

²⁴ *Ibidem*, s. 55.

²⁵ W ramach obrad styczniowych Wydziału Karnego Komisji trójpodział przestępstw został przyjęty większością głosów (sześciu do pięciu). Zob. *Komisja Kodyfikacyjna...*, s. 66.

²⁶ Rozszerzenie stosowania dożywotniego więzienia Makarewicz łączył z ograniczaniem stosowania kary śmierci. Opowiadał się za dopuszczalnością warunkowego zwolnienia z tej kary po upływie „pewnej ilości lat zamknięcia”. J. Makarewicz, *Prawo karne. Wykład prownoporównawczy*, Lwów 1924, s. 246.

W uzasadnieniu projektu części ogólnej kodeksu karnego w wersji po drugim czytaniu zaakcentowano potrzebę oparcia polityki kryminalnej na racjonalnym systemie penitencjarnym, którego warunkiem, jak podkreślano, jest możliwość indywidualizacji postępowania ze skazanym w zależności od jego właściwości osobistych, nie zaś od schematycznych podziałów środków karnych na kategorie. Po raz kolejny skrytykowano podział na więzienie ciężkie i zwykle jako schematyczny i pozbawiony jakiegokolwiek znaczenia penitencjarnego, stanowiący przeszkodę dla racjonalnego stosowania systemu progresywnego²⁷. To więzienie jako kara celowa zostało uznane za główny środek poprawczy, natomiast karze aresztu nie nadano takiego charakteru²⁸. Poza zakresem regulacji kodeksowej miała się znaleźć problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności, jako zbyt rozległa, wymagająca odrębnego uregulowania. W projekcie poruszono jedynie zagadnienie pracy i jej przymusu.

Ostateczny projekt kodeksu karnego został ogłoszony w 1931 r. Dalsze prace nad kodeksem odbywały się już w Ministerstwie Sprawiedliwości, w porozumieniu z referentem Makarewiczem i koreferentem Makowskim²⁹. Na tym etapie prac nie dokonywano już modyfikacji przepisów dotyczących kary pozbawienia wolności. Po przyjęciu przez Radę Ministrów projekt został przedłożony do podpisu Prezydentowi, co nastąpiło 11 lipca 1932 r. Kodeks wszedł w życie 1 września 1932 r. Kary zostały podzielone na zasadnicze i dodatkowe. Węzienie i areszt znalazły się w grupie kar zasadniczych w art. 37 k.k.

Kara pozbawienia wolności w kodeksie karnym z 1932 r.

Zgodnie z art. 39 § 1 k.k. granice kary więzienia ustalono na 6 miesięcy (dolna granica) i 15 lat (górną granicą). Jak wskazywał Makarewicz, więzienie miało służyć regeneracji duchowej sprawcy. Ustalenie granicy poniżej 6 miesięcy miałyby się zatem z tym celem³⁰. Kara ta była wymierzana w miesiącach i latach. Przy czym miesiące i lata liczono według czasu kalendarzowego (art. 41 k.k.). Czas trwania kary więzienia w przepisach części szczególnej określano na trzy sposoby:

– poprzez wskazanie górnej granicy ustawowego zagrożenia np. przy przestępstwach określonych w art. 105 § 1 (dostarczanie dla wojska broni lub innego sprzętu wojennego niezdatnego do użytku) – do 10 lat, art. 257 (kradzież) – do 5 lat, art. 100 § 2 (działanie w czasie wojny na korzyść nieprzyjaciela), art. 262 (przywłaszczenie cudzej rzeczy) – do 3 lat, art. 132 § 1 (znieważenie urzędnika lub osoby do pomocy mu przybranej), art. 263 (uszkodzenie cudzego mienia) – do 2 lat;

²⁷ *Projekt Kodeksu...*, s. 55.

²⁸ *Ibidem*, s. 56.

²⁹ S. Śliwiński, *Prawo karne*, Warszawa 1946, s. 12.

³⁰ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 167.

– poprzez podanie dolnej granicy ustawowego zagrożenia – np. przy przestępstwach określonych w art. 94 § 1 (targnięcie się na życie lub zdrowie Prezydenta RP) – od 10 lat, art. 225 (zabójstwo) – od lat 5;

– poprzez wymienienie tylko kary więzienia, bez określania górnej i dolnej granicy ustawowego zagrożenia – art. 104 § 1 (rozpowszechnianie w czasie wojny wiadomości mogących osłabić ducha obronnego społeczeństwa), art. 215 § 1 (sprowadzenie niebezpieczeństwa katastrofy).

W ramach sankcji karnych nie posłużono się takimi, w przypadku których wskazano by zarówno dolną, jak i górną granicę ustawowego zagrożenia. Kara ta w sankcjach alternatywnych występowała:

– obok kary śmierci i dożywotniego więzienia, np. w art. 94 § 1 (targnięcie się na życie lub zdrowie Prezydenta RP), art. 225 (zabójstwo);

– obok dożywotniego więzienia, np. w art. 93 § 2 (usiłowanie przemocą zmiany ustroju RP), art. 94 § 2 (usiłowanie usunięcia Prezydenta RP),

– obok kary aresztu, np. w art. 238 (zabójstwo w pojedynku), art. 245 (narażenie innej osoby na zarażenie chorobą weneryczną).

– w sankcji kumulatywnej obok kary grzywny, np. w art. 210 (nakłanianie osoby do zawodowego oddawania się nierządowi), art. 135 (łapownictwo czynne).

Kara więzienia mogła również występować jako więzienie dożywotnie. Sankcja ta, będąca szczególną odmianą więzienia, została przewidziana w nielicznych przypadkach, tj. za zwykle zabójstwo (art. 225), za zbrodnie stanu (art. 93 i art. 94) oraz w grupie przestępstw przeciwko interesom wewnętrznym państwa i stosunkom międzynarodowym (art. 101, art. 102, art. 106) obok kary śmierci i czasowego więzienia. Zgodnie z założeniem odgrywała w zasadzie rolę środka zabezpieczającego społeczeństwo przed groźnym przestępcą³¹.

Jak już wspomniano, karę więzienia traktowano jako środek hańbiący, poniżający. Na taki charakter tej kary miały wskazywać rozwiązania przyjęte w art. 57 § 1, art. 59 i art. 47. Zgodnie z tymi postanowieniami obligatoryjnie była orzekana w przypadku, gdy w ramach ustawowego zagrożenia występowała obok kary aresztu, a przestępstwo wynikało z niskich pobudek (art. 57 § 1). Wykluczono również możliwość orzeczenia w ramach nadzwyczajnego złagodzenia kary kary aresztu zamiast więzienia, jeśli przestępstwo wynikało z niskich pobudek (art. 59). Ponadto tylko obok kary więzienia i kary śmierci orzekano obligatoryjnie (art. 47 § 1) bądź fakultatywnie (art. 47 § 2) karę dodatkową w postaci utraty praw publicznych i obywatelskich praw honorowych. „Hańbiące pobudki” stały się zatem przesłanką orzeczenia jednej z kar dodatkowych zgodnie z postulatami Makarewicza. Do niskich pobudek zaliczano m.in.: chęć zysku, chęć zaspokojenia mściwości, wrodzoną dzikość³².

³¹ Ibidem, s. 170; S. Śliwiński, *Prawo karne*, s. 444.

³² J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 120.

Kara aresztu, zgodnie z art. 40 § 1 k.k., trwała najkrócej tydzień, najdłużej 5 lat. Wymierzana była w tygodniach, miesiącach i latach. Przy czym tydzień przyjmowano za 7 dni, a dzień za 24 godziny (art. 41). Określenie czasu trwania aresztu w przepisach części szczególnej ograniczało się do dwóch sposobów:

- poprzez wskazanie górnej granicy ustawowego zagrożenia, np. przy przestępstwach określonych w art. 247 (nieudzielenie pomocy) – do lat 3, art. 168 (znieważenie zwłok ludzkich) – do lat 2, art. 239 (naruszenie nietykalności cielesnej) – do roku, art. 150 (samouwolnienie) – do 6 miesięcy,
- bez bliższego doprecyzowania, np. w art. 148 § 1 (pomoc sprawcy przestępstwa w uniknięciu odpowiedzialności karnej).

W sankcjach alternatywnych kara aresztu występowała:

- obok kary więzienia, np. w art. 143 określającym przestępstwo fałszywego oskarżenia,
- obok kary grzywny, np. w art. 150 określającym przestępstwo samouwolnienia,
- w sankcji kumulatywnej obok kary grzywny, np. za przestępstwo publicznego rozpowszechniania fałszywych wiadomości, mogących wywołać niepokój publiczny – art. 170.

Kara aresztu nie była karą poprawczą. Uznawaną ją za karę względnie izolacyjną, o charakterze przymusowo-zapobiegawczym³³. Areszt traktowano również jako surogat niehańbiącej kary pozbawienia wolności. Jak podkreślał Makarewicz, polski kodeks karny pozostawia stosowanie aresztu sędziemu, ponieważ nie rodzaj przestępstwa, a typ przestępcy ma tutaj rozstrzygać³⁴. Nie można także zapominać o areszcie domowym. Nie był to ani odrębny rodzaj kary, ani forma łagodzenia aresztu, tylko sposób wykonywania kary aresztu³⁵. Ten rodzaj aresztu przewidywało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 lutego 1928 r. o areszcie domowym³⁶, utrzymane w mocy na podstawie art. 5 § 2 pkt 8 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach³⁷, z wyjątkiem art. 1, 2 i 9, z zastrzeżeniem, że areszt domowy mógł być stosowany tylko przy skazaniu na czas nie dłuższy niż 7 dni.

Kara pozbawienia wolności mogła być również orzeczona jako kara zastępcza w przypadku, gdy wykonanie pracy na rachunek grzywny przez skazanego było niemożliwe. Grzywna mogła być zamieniona na areszt. Przyjmowano, że jeden

³³ S. Głaser, *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933, s. 265.

³⁴ J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 172.

³⁵ Orzeczenie SN z 11.12.1933 r., Nr 64/43, „Przegląd Sądowy” 1937, nr 4.

³⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 lutego 1928 r. o areszcie domowym (Dz.U. Nr 26, poz. 228). Utraciło ono moc 1 stycznia 1970 r.

³⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach (Dz.U. Nr 60, poz. 573).

dzień aresztu równoważny był grzywnie w kwocie od 5 do 50 zł (art. 43 § 2). Jeżeli grzywnę wymierzono obok kary więzienia, to sąd zamieniał grzywnę na więzienie. W tym przypadku jeden dzień więzienia miał być równoważnikiem grzywny od 10 do 100 zł. W art. 43 § 4 ustawodawca wprowadził ograniczenia czasu trwania kary zastępczej. Najwyższy wymiar kary zastępczej mógł wynieść 3 lata aresztu lub 2 lata więzienia. Ponadto kara zastępcza nie mogła przekraczać najwyższego wymiaru kary pozbawienia wolności przewidzianego dla danego przestępstwa. W praktyce miało to służyć ograniczeniu orzekania trwającego zbyt długo pozbawienia wolności³⁸.

Kodeks karny w art. 61 przewidywał możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności (więzienie i areszt) nieprzekraczającej 2 lat na okres od 2 do 5 lat. Dotyczyło to zarówno zasadniczej, jak i zastępczej kary pozbawienia wolności. Instytucja ta znana była w ustawodawstwie obowiązującym przed wejściem w życie kodeksu Makarewicza³⁹. Jednak w kodeksie z 1932 r. dokonano jej usystematyzowania, uwzględniając dotychczasowe doświadczenie. Kolejnym środkiem probacyjnym mającym zastosowanie w odniesieniu do kary pozbawienia wolności było warunkowe przedterminowe zwolnienie określone w art. 65–68. Skazany na tę karę mógł zostać zwolniony po odbyciu nie mniej niż 2/3 orzeczony wyrok kary; w każdym przypadku nie mniej niż 8 miesięcy, a skazany na więzienie dożywotnie – nie mniej niż 15 lat. Jak wskazywał Jerzy Śliwowski, nawet skazany na dożywotnie więzienie może mieć nadzieję, że odzyska wolność⁴⁰. Kara ta miała więc w sobie także pierwiastek wychowawczo-poprawczy⁴¹. Warto zaznaczyć, że przepisy dotyczące warunkowego przedterminowego zwolnienia zostały uchylone przez art. 15 pkt 1 ustawy z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności⁴² z dniem 13 listopada 1951 r.

W kwestii wykonywania kary pozbawienia wolności postanowienia kodeksu ograniczały się tylko do ogólnych ustaleń zawartych w art. 39 § 2 i art. 40 § 2, a dotyczących świadczenia przez skazanego pracy. W przypadku kary więzienia skazany miał obowiązek świadczenia pracy, mógł nawet zostać skierowany do jej wykonywania poza zakład karny. Skazanym na karę aresztu ustawa dawała możliwość wyboru pracy. Zarząd zakładu karnego mógł jednak wyznaczyć skazanemu odpowiednią pracę, jeżeli praca wybrana przez aresztanta naruszała porządek wewnętrzny zakładu lub skazany nie wykazywał zainteresowania żadną pracą.

³⁸ Szerzej: M. Trybus, *Kara grzywny w kodeksie karnym z 1932 roku – uwagi wybrane* [w:] M. Lubelski, R. Pawlik, A. Strzelec (red.), *Idee nowelizacji Kodeksu karnego*, Kraków 2014, s. 282 i n.

³⁹ Szerzej: *Projekt Kodeksu Karnego...*, s. 71.

⁴⁰ J. Śliwowski, *Kara pozbawienia wolności...*, s. 509–510.

⁴¹ *Ibidem*, s. 444.

⁴² Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 58, poz. 399).

Szczegółowa regulacja dotycząca wykonywania kary aresztu oraz więzienia została zawarta w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego⁴³. Akt ten uchylili ustawy z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa⁴⁴. Ponadto w świetle art. 58 w razie skazania na karę pozbawienia wolności sąd mógł zaliczyć na poczet kary całkowicie lub częściowo okres tymczasowego aresztowania.

Uwagi końcowe

Uregulowanie kary pozbawienia wolności w kodeksie Makarewicza raczej nie stwarzało problemów interpretacyjnych. Odnoszące się do tej sankcji karnej przepisy pod względem treści były czytelne i zrozumiałe. Projektodawcy w sposób jasny i zwięzły przedstawili również zasady wymiaru kary, starając się umożliwić sądom orzekanie kar, w tym więzienia i aresztu, w sposób pozwalający na wszechstronne zbadanie okoliczności indywidualnych danego wypadku i właściwości sprawcy. Było to zgodne z założeniami szkoły socjologicznej, a zwłaszcza z twierdzeniem Franza Liszta, że nie przestępstwo podlega ukaraniu, ale jego sprawca⁴⁵. Myśl ta pojawiała się w wypowiedziach członków Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej. Również duże zróżnicowanie i rozwarcie cechowało sankcje tego kodeksu, na co wskazuje przedstawione w pracy zestawienie. Kara więzienia miała przede wszystkim na celu resocjalizację sprawców. W przypadku długoterminowego pozbawienia wolności na plan pierwszy wysuwał się jednak czynnik eliminacyjny. Z kolei areszt jako kara krótkoterminowego pozbawienia wolności, jak wskazywał Świda, przewidziana była dla jednostek niezdemoralizowanych, które nie wymagały szczególnych zabiegów wychowawczych⁴⁶. Kara ta miała jedynie oddziaływać na sprawców odstrasząco. Twórcy kodeksu dążyli jednak do ograniczenia orzekania kary pozbawienia wolności, czego wyrazem było rozwiązanie przyjęte w art. 57 § 2. Oczekiwano, że „do kary pozbawienia wolności sięgnie sędzia dopiero wtedy, jeżeli np. grzywna okazuje się być już z góry nieściągalną, jak również praca na rachunek grzywny mało prawdopodobna”⁴⁷. Założenie to nie było jednak w pełni realizowane. W latach 1932–1936 łączna liczba skazań na karę więzienia i aresztu gwałtownie wzrastała, co widać po

⁴³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz.U. Nr 71, poz. 577). Utraciło ono moc 2 sierpnia 1939 r.

⁴⁴ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. Nr 68, poz. 457).

⁴⁵ K. Buchała [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Założenia modelu sankcji karnych i ich orzekania według projektu kodeksu karnego, Problemy reformy prawa karnego*, Lublin 1993, s. 26.

⁴⁶ W. Świda, *Prawo karne*, s. 287.

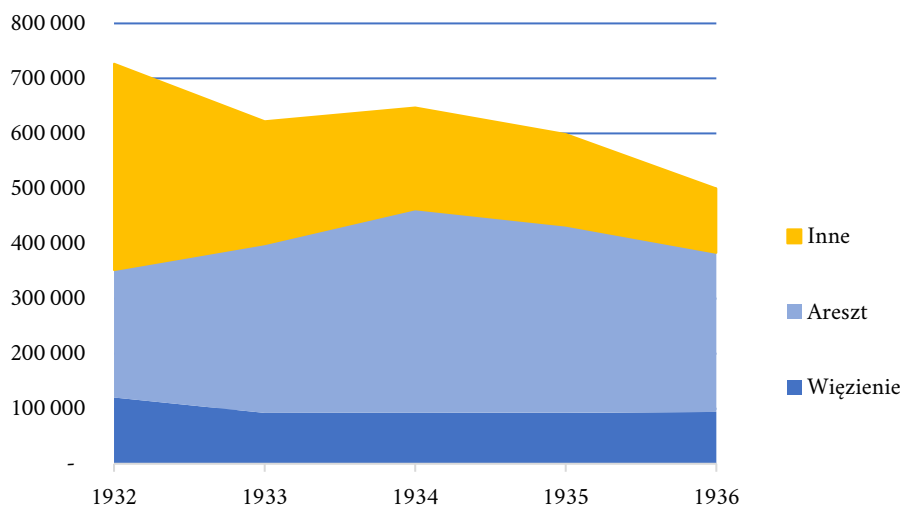
⁴⁷ *Polski kodeks karny z 11.VII.1932r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem z komentarzem K. Sobolewskiego i Dr. A. Laniewskiego*, Lwów 1932, s. 38.

Tabela 1. Kara więzienia i aresztu
w kontekście ogólnej liczby skazań w latach 1932–1936

Rok	Ogółem skazania dorośli	Więzienie	Areszt	Ogółem pozbawienie wolności	Warunkowe zawieszenie wykonania kary	Ogółem pozbawienie wolności bezwzględne	Odsetek kar pozbawienia wolności w skazaniach
1932	726 837	120 418	231 370	351 788	101 584	250 204	48,4
1933	622 007	92 630	306 378	399 008	146 168	252 840	64,1
1934	647 354	93 203	369 010	462 213	181 464	280 749	71,4
1935	598 834	92 578	339 962	432 540	171 593	260 947	72,2
1936	500 015	94 206	288 921	383 127	145 180	237 947	76,6

Źródło: opracowanie na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny 1935–1938*, GUS, Warszawa 1935–1938.

Wykres 1. Odsetek poszczególnych kar w skazaniach w latach 1935–1938

Źródło: opracowanie na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny...*

wzroście udziału skazań na te kary w ogólnej liczbie skazań. Liczba osób skazanych na karę więzienia utrzymywała się raczej na stałym poziomie, w przedziale od około 92 tys. do około 94 tys. skazanych. W przypadku kary aresztu można było zaobserwować wzrost liczby skazanych, zwłaszcza w 1934 r., w którym wyniosła ona około 369 tys. Natomiast w kolejnych dwóch latach panowała już tendencja spadkowa.

Odsetek orzeczonych w tym czasie kar pozbawienia wolności na tle ogólnych skazań wynosił od 48,4% w 1932 r. do 76,6% w 1936 r. Odsetek kar bezwzględnego pozbawienia wolności w skazaniach ogółem wynosił 34,4% (1932), 40,6% (1933),

43,4% (1934), 43,6% (1935), 47,6% (1936). Również wykres 1 pokazuje, jak znaczącą część wśród orzeczanych kar stanowiły więzienie i areszt. Kary te w uwzględnionym okresie były najczęściej orzeczonymi formami reakcji karnej na przestępstwo⁴⁸. Oczekiwania twórców kodeksu karnego z 1932 r. nie zostały zatem spełnione przez praktykę wymiaru sprawiedliwości, która traktowała więzienie i areszt jako kary priorytetowe.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa

- Orzeczenie SN z 11.12.1933 r., Nr 64/43, „Przegląd Sądowy” 1937, nr 4.
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz.U. Nr 71, poz. 577).
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 lutego 1928 r. o areszcie domowym (Dz.U. Nr 26, poz. 228).
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach (Dz.U. Nr 60, poz. 573).
Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. (Dz.U. R.P. Nr 44, poz. 315).
Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267).
Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. Nr 68, poz. 457).
Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 58, poz. 399).

Literatura

- Bardach J., Leśniadorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
Bojarski T., Skrętowicz E. (red.), *Założenia modelu sankcji karnych i ich orzekania według projektu kodeksu karnego, Problemy reformy prawa karnego*, Lublin 1993.
Glaser S., *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933.
Górnicki L., *Komisja Kodyfikacyjna II RP: pozycja ustrojowa, struktura organizacyjna, podejmowanie decyzji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, no 3948, Prawo CCCXXVIII, s. 109–151.
Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Wydział Karny. Prawo materialne, t. I, z. I, Lwów 1922.
Lityński A., *Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej*, Katowice 1991.
Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938.
Makarewicz J., *Prawo karne. Wykład prawno-porównawczy*, Lwów 1924.
Melezini M., *Punitywność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.
Melezini M. (red.), *System Prawa Karnego*, t. 6: *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, Warszawa 2010.

⁴⁸ Szerzej: M. Melezini, *Punitywność...*, s. 305 i n.

- Polski kodeks karny z 11.VII.1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymaniami w mocy przepisami kodeksu austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem z komentarzem K. Sobolewskiego i Dr. A. Laniewskiego, Lwów 1932.*
- Projekt Kodeksu Karnego w redakcji przyjętej po drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P. Uzasadnienie części ogólnej. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego, t. V, z. 3, Warszawa 1930.*
- Śliwiński S., *Prawo karne*, Warszawa 1946.
- Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1982.
- Śliwowski J., *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1981.
- Trybus M., *Kara grzywny w kodeksie karnym z 1932 roku – uwagi wybrane* [w:] M. Lubelski, R. Pawlik, A. Strzelec (red.), *Idee nowelizacji Kodeksu karnego*, Kraków 2014.

THE PENALTY OF IMPRISONMENT IN THE PROTOCOLS OF THE CRIMINAL DIVISION
OF THE CODIFICATION COMMISSION OF THE SECOND POLISH REPUBLIC
AND IN THE CRIMINAL CODE OF 1932

Abstract

The catalogue of basic punishments in the 1932 Criminal Code included two types of imprisonment, i.e. prison and jail. The main purpose of prisons was to rehabilitate offenders. A particular variant of this punishment was life imprisonment. On the other hand, the jail was considered a punishment of relative isolation which was coercive and preventive in nature. It was also treated as a surrogate for non-degrading penalty of imprisonment. The purpose of the paper is also to portray the deliberations of the Codification Commission of the Second Polish Republic, its Criminal Division (Substantive Law), concerning the indicated forms of criminal reactions to a crime as well as to present these punishments in light of the provisions of the Makarewicz Criminal Code.

Key words: criminal code, Codification Commission, imprisonment, Makarewicz Criminal Code